

Literarna pot z vlakom: o evropskosti kratke proze Pavla Vilikovskega

Špela Sevšek Šramel

Kratka zgodba ima v slovaški literarni tradiciji osrednje mesto vsaj od začetka 20. stoletja. Ponuja namreč prostor tematskim, jezikovnim in narativnim inovacijam. Izbrana kratka zgodba Pavla Vilikovskega, Vse, kar vem o srednjeevropemstvu (z malo prijateljske pomoči od Olomouca in Camusa), odpira vprašanje vloge intelektualca v družbi, kolektivnega spomina ter identitete v resnem, posmehljivem in samoironičnem načinu pripovedi. Rdeča nit zgodbe je mistificirano srečanje slovaškega pisatelja s francoskim eksistencialistom na železniški postaji v Brnu.

Slovaški literarni kontekst

Specifiko slovaške kulture od razsvetljenstva do začetka 20. stoletja je nujno razumeti v tesnem prepletu aktualnih političnih, socialnih in narodnostnih vprašanj. Javni prostor udejstvovanja na literarnem, publicističnem in znanstvenem področju je bil del in sredstvo uradne državne politike (Kamenec 2009: 99). Kultura se skozi 20. stoletje izrazito diferencira na nivoju nazorske, konfesionalne, ideološke, generacijske in estetskonazorske pripadnosti. Eno od ključnih vprašanj, ki mu lahko sledimo do sodobnosti in ima vzporednico tudi v slovenskem prostoru, je odnos do zahodnih (tujih) elementov in domače tradicije, pri čemer je bilo tudi tu pomembno razlikovati, katera tujina in katera domača tradicija. Pisatelj kot zastopnik kulture je imel v javnem diskurzu vse do prevrata leta 1989 prestižen položaj, po tem pa se je moral znajti v novi vlogi. Posebnost slovaške identitete in odnosa do tujega, ki prihaja z njim v stik, je prepoznavna v kategorijah literarnega kanona, odnosa do jezika ter do sprejemanja idejnih in estetskih stališč. Slovaški literarni in širši kulturni prostor je tudi po letu 1918, v novih političnih in družbenih razmerah, tesno navezan na regionalno in jezikovno bližji češki kulturni svet, nadalje pa so bile pomembne vzpodbude iz francoske, nemške, angleške, ruske in poljske književnosti, tudi prek prevodov.

Položaj kratke pripovedne proze v slovaški književnosti 20. stoletja do sodobnosti je ustaljen. Kratka zgodba namreč v ključnih obdobjih vse od

moderne do konca stoletja zaseda osrednje mesto. Predstavlja prostor inovacije in eksperimenta, programski odmik od velikega narativa in družbene vloge književnosti, odzivna je na aktualne uresničitve v tujih književnostih (L. Tolstoj, F. Kafka, E. Hemingway, J. L. Borges). Že konec osemdesetih let 20. stoletja je prav kratka zgodba tista, kjer na račun odmika od zgodbenosti prihajata v ospredje subjektivizacija in subverzivnost. Produkcija kratke zgodbe v devetdesetih letih je diferencirana generacijsko, stilno in idejno. Govorimo lahko o treh tendencah. Prva je persiflažno-ironična, ki se na novo sooča z nacionalno identiteto in literarno tradicijo; ta linija postane transparentna za celotno desetletje (prim. Barborík 2014: 50). Ob njej prepoznamo še linijo *poetike coolness*¹ in prozo vsakdanjika z majhnimi subjektivnimi perspektivami v pokrajinsko zaznamovanem okolju, pogosto prepleteni s fantastičnimi motivi (Dušan Dušek, Václav Pankovčín). Po letu 2000 je prepoznaven dogajalni prostor kratkih zgodb tujina, ki izhaja iz avtobiografskih izkušenj avtoric in avtorjev, pripovedi se osredotočajo na teme drugačnosti, samorefleksije v tujem okolju, zgodbe pogosto obravnavajo medgeneracijske in partnerske odnose, poleg prevladujočega sodobnega mestnega načina življenja postaja za avtorje proze navdihujoča vrnitev v tradicionalno, vaško okolje z vsemi specifikami. Kratka zgodba je vse do sodobnosti ohranila status prestižne zvrsti tako v stilistični inovaciji kot zavezanosti zgodbenosti, zato jo lahko označimo za izrazito produktivno in živo zvrst avtorjev in avtoric različnih generacij.²

Pavel Vilikovský: *Vse, kar vem o srednjeevropejstvu*

Pavel Vilikovský (1941–2020) je odraščal v učiteljski družini v Bratislavi in je bil od študijskih let zavezan zahodnoevropski, predvsem angleški in ameriški literarni tradiciji. Svoj prvenec je objavil že v zgodnjih šestdesetih letih kot predstavnik nove generacije, večina njegovih del pa je izšla šele po letu 1989. V njegovem obsežnem proznem opusu se vztrajno prepletajo vprašnji osebne identitete in kolektivnega spomina ter avtobiografskost. Njegova literatura je deležna velike pozornosti raziskovalcev, poimenovali so ga *avtor telesa in čustev* ter lirik med prozaisti, pa tudi postmodernist. V nekaterih njegovih delih je mogoče razbrati uporabo tipičnih postmodernističnih postopkov, obenem

1 *Poetika coolness* je oznaka za tendenco v prozi konec 90. let, ki z različnimi izraznimi postopki (samostilizacija, razčlovečenje, beg v svet literarnih diskurzov) izraža distancirano držo do zunanjega sveta.

2 O raznolikih poetikah in prepoznavnih tendencah slovaške kratke zgodbe zadnjih 25 let se lahko slovenski bralec prepriča v reprezentativnem izboru v antologiji *Zgodbe iz Slovaške* (ur. Andrej Pleterski, Ljubljana: Sodobnost, 2016).

pa je izrazita zavezanost osebni izkušnji življenja v konkretni družbeni stvarnosti, kar T. Beasley Murray imenuje *uporniški postmodernizem*. Od njegovega prvenca dalje pa lahko prepoznamo lirizacijo in esejizacijo proze. Od njegovih literarnih botrov velja izpostaviti avtorje, ki jih je prevajal, med njimi so Virginia Woolf, William Faulkner, Kurt Vonnegut in Joseph Conrad. V slovenski literarni prostor je stopil kot prejemnik nagrade vilenica leta 1997. V slovenskem prevodu so izšle zbirka kratkih zgodb *Kruti strojevodja*, novela *Večno je zelen ...* (obe 1998, prev. Andrej Rozman) in zbirka kratkih zgodb *Čarobni papagaj in ostali kič* (2017, prev. Špela Sevšek Šramel).

Izbrana zgodba, *Vse, kar vem o srednjeevropskeju* (z malo prijateljske pomoči od Olomouca in Camusa),³ ponuja večplastno branje. Poskusila bom prikazati, da jo lahko beremo kot literarno igro ali esejistično zgodbo v smislu bralskega užitka. Lahko pa jo izkoristimo tudi za razlago nekaterih kulturnih in zgodovinskih realij ter nanašalnic, s pomočjo katerih prepoznavamo prvine kolektivnega spomina slovaške kulture. Izpostavljena bo perspektiva, da je pisatelj kronist svoje dobe, zavezan pričevalec, ki pa z enako resnostjo sprejema zunanji, realni svet, kot tudi tistega napisanega, literarnega.

Dialog z eksistencializmom in filozofijo absurda

Zgodba *Vse, kar vem o srednjeevropskeju* (z malo prijateljske pomoči od Olomouca in Camusa) je osnovana na dialogu med tujcem Albertom Camusem in prvoosebni pripovedovalcem, ki se dogaja na železniški postaji v Brnu in njuni skupni poti v Olomouc.⁴ Njun pogovor, poln esejističnih zastranitvev in neizgovorjenih replik, omogoča avtorju, da vzpostavi napetost v obliki nasprotij: tuje – domače, zahod – vzhod, provincialno – mednarodno in tudi racionalno – čustveno, fiktivno – faktografsko:

»Ko človek stopi na deske, ki mu pomenijo svet,« sem rekel – tuji jezik me je zgrabil za lase in me vlekel, kamor se mu je zahotelo – »se najprej razgleda po odru, da bi ugotovil, v kateri igri bo igral. Na naši zemljepisni širini zadošča, da se samo za hip posvetite osebnim stvarim, si na primer zavežete vezalke na

3 Obravnavana kratka zgodba je objavljena tudi v zbirki *Sodobna slovanska kratka zgodba*: <<https://doi.org/10.4312/TXFH1270>> in v zbirki *Kruti strojevodja* (1998) v prevodu Andreja Rozmana.

4 Motiv velikega pisatelja, ki se po naključju znajde na železniški postaji zanj neznanega mesta, ima vzporednico v slovenskem prostoru. Iz dnevniških zapiskov oziroma biografije sta izpričana prizora Jamesa Joycea v Ljubljani (1904) in Alberta Camusa v Brnu (1937), oba ponujata izhodišče literarne upodobitve. Prim. antologijo kratke zgodbe *Noč v Ljubljani*, ur. Tomo Virk, Matevž Kos (Ljubljana: LUD Literatura, 1994); v njej je objavljenih dvanajst kratkih zgodb s temo prihoda Jamesa Joycea v Ljubljano.

čevljih, ko dvignete glavo, ugotovite, da je medtem nekdo zamenjal kulise.«
(Vilikovský 1998: 11.)

Avtor preigrava tudi časovno dimenzijo: fiktivno srečanje s Camusem (1904–1960) je postavljeno v sredino šestdesetih let 20. stoletja, dogajanje pa vzpostavlja tudi stik z zgodovinskim Camusevim časom, ko je potoval po Češkoslovaški (1937), in časom nastanka zgodbe v devetdesetih letih. Pogovor dveh neznancev poteka v navideznem zanimanju tujca za življenje ljudi na Češkoslovaškem oziroma širše v tem delu Evrope.

V kratki zgodbi o osebnem pogledu na svet tako imenovane velike zgodovine ima Camus kot literarni lik vlogo tujca, ki želi spoznati, začititi ozračje tukajšnjega življenja, specifične lastnosti tega prostora in tako tudi domačinu odpreti oči. Iz junakovega samospraševanja tako izvemo, da je to dežela, kjer je tujec »sorazmerno redka žival«, kjer je posameznik skromno ponosen na svojo identiteto, kjer se ne gre posvečati osebnim, ampak kolektivnim zadevam. Camusa pa zanimajo malenkosti iz vsakdanjika:

Bil je, če lahko rečemo, zgodovinar tega, kar nima zgodovine, drobtinic, ki neopazno padajo pod mizo zgodovine. Da bi samo te, neopazne, neevidentirane trenutke znal občutiti kot življenje? Dandanes, ko imamo opraviti s pravo poplavo pomenov, da imamo zanje premalo resničnosti, danes ga, mislim, razumem. Moj bog, kako sovražim zgodovino, ta življenjepis človeštva!
(Vilikovský 1998: 12.)

Skozi celotno pripoved postopoma razbiramo interpretacijski ključ zgodbe, ki je v varnem, distanciranem pogledu na svet: Vilikovský podaja sliko konkretnega prostora in časa skozi oči dvomljivca. Nezaupanje v zgodovino kot zaporedje prelomnih dogodkov ali veliko kolektivno zgodbo z junaki preusmeri na individualno, subjektivno dožemanje resničnosti in na iskanje majhnih resnic, razpoloženja ali drobtinic, iz katerih lahko zaznamo duh časa. Drug odmik je trpko-posmehljiv, samoironičen pogled na svoj narod, ki ga določajo vztrajnost, trpljenje in zgodovinska smola. Camusevo sporočilo je naslednje: človeški spomin blede, zgodovina ni stalna, čas odteka, kar ostaja ali je gotovo, je »golo telo življenja«. Ali kot nam pove že v naslovu: srednjeevropskosti ne jemljem resno, vse, kar vem o tem pojmu, je to, da sem izkusil življenje na tem mestu.

Drugo ravnino branja pa predstavljajo medbesedilne replike na Camusevo literarno dediščino. V zgodbi bomo tako našli eksplicitne in bolj prikrite navezave na roman *Kuga* (1947), *Mit o Sizifu* (1943), dramo *Nesporazum* (1944) ter dnevniške *Zapisnike 1935–42*.

Posredno nas avtor opozarja na zvrstni dialog: z esejizacijo proze spominja na Camusevo filozofijo v literaturi, z avtobiografskim motivom preminulega očeta se sklicuje na dnevniško zvrst, dramatiko vpeljuje s Shakespearjevimi citati ter temo igre in maske v vsakdanjiku posameznika. Bolj kot filozofijo eksistencializma pa v zgodbi prepoznamo Camuseve nazore o absurdnosti človekovega položaja v svetu kot temeljnem občutenju sodobnosti. Te avtor subtilno sopostavlja z občutenjem sprijaznenosti z usodo posameznika v socialistični ureditvi:

»Ko vas takole poslušam, ne boste doživeli velikih uspehov,« je rekel Camus in mojo situacijo primerjal s Sizifom, ki potrpežljivo potiska skalo proti vrhu [...]. »Na naši zemljepisni širini, kjer nekaj damo na gotovost,« sem rekel, »bi Sizif nazaj grede nesel skalo na hrbtu, da se mu ne bi bogneđaj odkotalila predaleč; kaj bi počel brez skale z zavoženim življenjem?« (Vilikovský 1998: 13.)

Besedilo pa nas z uvodnim in zaključnim citatom usmerja k ponovnemu branju Camuseve *Kuge*, te univerzalne pripovedi o trivialnih malenkostih življenja in stremljenju k duhovnemu svetu tudi v ekstremnih situacijah.

Dialog s srednjeevropskimi sodobniki

Zgodba *Vse, kar vem o srednjeevropjstvu* je sicer knjižno izšla leta 1996, napisana pa je bila leta 1993 za tematsko številko češke revije *Scriptum* o takrat aktualni srednjeevropski identiteti. V mednarodno diskusijo o srednjeevropskosti, ki se je začela že sredi osemdesetih let, so posegli s svojo izkušnjo tudi vidni češki, avstrijski, madžarski, slovenski pisatelji v začetku devetdesetih let.⁵ Pavel Vilikovský se povedno ni odločil za razpravljalno ali publicistično obliko pripovedi, temveč je raje esejiziral kratko zgodbo. Vanjo je s pomočjo citatov povzel tri temeljne problematike tega diskurza. V moto je postavil citat Györgyja Konráda, ki srednjeevropskost razume kot svetovni nazor; s pomočjo češkega pisatelja Ludvíka Vaculíka je izpostavil etično dilemo pri vrednotenju disidentov in njihovi glorifikaciji; tretja pa je Handkejeva misel o srednjeevropskosti kot edinole meteorološkem pojmu. Vilikovský je poleg medbesedilnega dialoga skozi literarni lik pisatelja srednjeevropski diskurz izkoristil za misel o evfemizaciji v jeziku. Če namreč Camus ponavljajoče

⁵ Prim. avstrijsko monografijo *Aufbruch nach Mitteleuropa* (1986). V slovenskem prostoru velja omeniti zbornik *Srednja Evropa* (ur. Peter Vodopivec, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991) ter pogovor o srednjeevropskih književnikih in emigraciji z naslovom *Disput ali kje smo in kam gremo?*, v katerem sodelujejo Drago Jančar, Adam Michnik in Niko Jež (Celovec: Wiesner, 1992).

komentira deželo, ki jo spoznava, z besedami »kako tipično srednjeevropsko«, pa pripovedovalec uporablja manj zaznamovan izraz zemljepisna širina: »Ne, naša zemljepisna širina je bil psevdonim, neoporečen pojem za določen družbeni red ali kakor smo temu tedaj priljubljeno rekli ureditev« (Vilikovský 1998: 11). Vilikovský se je tako zadržano, skeptično držo posmehljivo distanciral od diskurza o srednjeevropski identiteti. Srednjeevropskosti je priznaval določeno težo z zunanje perspektive, obenem pa je izpostavil, da je to identiteto težko opisati drugače kot s subjektivnim doživljanjem, občutenjem posameznika. Če se ozremo na njegov celotni prozni in esejistično-publicistični opus, ga lahko mirno sopostavimo z Milanom Kundero, Györgyjem Konrádom ali Witoldom Gombrowiczem, torej pisatelji, ki so jih na zahodu označili kot tipične predstavnike srednjeevropskega prostora.

Vprašanje slovaške identitete

Posebno pozornost znotraj celotnega opusa Pavla Vilikovskega si zasluži izbira realnih krajev in mest. Motivi pokrajine namreč niso nezaznamovani, ampak usmerjajo pozornost iz dogajalnega prostora v doživljanje in čutenje, spominjanje junakov, obenem so to tudi prostori kolektivnega spomina. Brno in Olomouc sta mesti na Moravskem, ki jima je v zgodbi odmerjen majhen, a ne nepomemben prostor: »Morava, kolikor jo poznam, teče počasi in z okna vlaka je tako lena in sladka. Medena. Zlepila mi je usta« (Vilikovský 1998: 14). Opis lahko primerjamo s Camusevim dnevniškim zapiskom: »Mehke in lene planjave Moravske. Pretresljiva čemerna in daljna slivova drevesa« (Camus 2012: 36–37). Tej čutni perspektivi dodaja Vilikovský še zanj pomembne biografske podatke, da so z Moravsko povezani Sigismund Freud, Jean Genet ali Ludvík Vaculík. Prostor Moravske in Brna pa je v zgodbi povezan z epifaničnim spominskim trenutkom: »Kar se mene tiče, imam do Brna poseben odnos. To je v vsej Moravski in tudi na Češkem edino mesto, kjer mi je umrl oče« (Vilikovský 1998: 9).

Če se poskusimo ozreti s širše perspektive na zbirko *Kruti strojevodja* in avtorjev prozni opus, lahko kot eno od stalnic prepoznamo polemičen in parodičen odnos do slovaške identitete. Znotraj te se nanaša na kulturni model naroda, specifični odnos do zgodovine in literarne tradicije 19. stoletja ter pogled na drugega. Te elemente Vilikovský prefinjeno oživilja v svojih besedilih, kjer literarne like slovaškega kanona postavi v nov čas, da postanejo ranljivi in izgubijo mitološki pridih. Na drugi strani je zadržan do nacionalnih konstruktov in stereotipnih podob o Slovakah, kot so neprepoznavnost,

hlapčevska preteklost, poveličevanje naroda kot svetinje. Kot primer lahko izpostavimo pogovor v zgodbi *Vse, kar vem o srednjeevropskosti*, v katerem pripovedovalec zaseda vlogo razlagalca svoje kulture: »Poskusil sem mu pojasniti, da na naši zemljepisni širini pri lepotnem tekmovanju ne pojmujeemo ženske kot predmet, kot skupek slučajnih, vendar privlačnih oblik. [...] Če se ženska posreči, pooseblja razen sebe same tudi nekaj drugega, neko višjo duhovno vrednoto« (Vilikovský 1998: 13). Avtorjev pogled na neosebni svet kolektivne zgodovine se torej kaže z uporabo ironije in literarne igre, k vprašanjem osebne identitete in smisla bivanja pa pristopa skrajno občutljivo in osebnoizpovedno.

Sklep

Znotraj razmisleka o evropskosti slovaške književnosti je proza Pavla Vilikovskega povedna z več strani. Ta zastopnik malega naroda generacije druge polovice 20. stoletja in začetka 21. stoletja je vznemirljiv in zahteven avtor, ki se v svojih zadnjih delih bolj intenzivno vrača k avtobiografskim temam, v vlogi esejista in pripovednika se distancira od konstruktov nacionalne in srednjeevropske identitete. Kot pisatelj vidi svojo vlogo kot vlogo kritičnega in občutljivega opazovalca, ki razbira zgodovinske procese v luči posameznikovih etičnih odločitev, pri čemer igrajo manjšo vlogo zunanji dejavniki, večjo pa notranje doživljanje literarnih likov. Kot avtorja, prevajalca in urednika ga moramo šteti med vplivnejše in modernizmu zavezane evropske premišljevalce, ki so svoj izraz iskali v modernistični in postmodernistični pisavi.

Viri

- CAMUS, Albert, 2020: *Kuga*. Prev. Jože Javoršek. Ljubljana: Beletrina.
- VILIKOVSKÝ, Pavel, 1998: *Kruti strojevodja*. Prev. Andrej Rozman. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VILIKOVSKÝ, Pavel, 2021: *Vse, kar vem o srednjeevropskosti*. Prev. Andrej Rozman. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (e-viri). <<https://doi.org/10.4312/TXFH1270>>.

Literatura

- BARBORÍK, Vladimír, 2014: *Vývin slovenskej prózy po roku 1989*. Bratislava: Univerza Komenského. <https://fphil.uniba.sk/uploads/media/Barborik_Proza_po_r_1989.pdf>.

- BEASLEY-MURRAY, Timothy, 1998: Postmodernism if Resistance in Central Europe: Pavel Vilikovský's *Večne je zelený ... Slavonic and East European Review* 76/2. 266–278.
- DAROVEC, Peter, 2008: *Pavel Vilikovský*. Bratislava: Kalligram.
- HUČKOVÁ, Dana, 2016: O razvoju in sodobnih podobah slovaške kratke zgodbe. Andrej Pleterški (ur.) *Zgodbe iz Slovaške*. Ljubljana: Sodobnost. 237–256.
- KAMENEC, Ivan, 2009: *Spoločnosť – politika – historiografia*. Bratislava: Historický ústav SAV.
- KOS, Janko, 1965: Albert Camus in filozofija absurda. Albert Camus: *Tujec, Kuga*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 5–37.
- PASSIA, Radoslav, TARANENKOVÁ, Ivana, 2014: *Hľadanie súčasnosti*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 81–100.
- SEVŠEK ŠRAMEL, Špela, 2010: Med družbenim in individualnim. Slovenska in slovaška kratka proza po letu 1989. Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Sodobna slovenska književnost (1980–2010)*. (Obdobja 29.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 269–274.
- ZAJAC, Peter, 2005: Od totalnej citovosti k autobiografske pamäti. Pavel Vilikovský: *Prózy*. Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV. 815–873.